

О. Ю. Зайцев (Львів)

Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922—1939 рр.)

Після окупації Галичини й Волині Польщею перед західноукраїнськими політичними силами постало питання: продовжувати нерівну боротьбу в нових умовах чи визнати польську владу і спробувати будувати своє національне життя в межах чужої держави. Політичні партії Західної України вирішували його по-різному. Одні під гаслом «реальної політики» намагалися ціною лояльності домогтися від уряду Польщі поступок для українців. Інші пішли у підпілля для продовження збройної боротьби. Основна ж частина українських партій, лишаючись в опозиції до Польської держави, перейшла до легальної роботи і зосередилася на парламентській боротьбі.

На жаль, проблема використання політичними силами Західної України польських законодавчих органів лишилася практично поза увагою не лише радянської історіографії, а й істориків з діаспори. Певний вклад у розробку цієї теми зробили польські вчені, особливо щодо періоду 1922—1927 рр.¹ Проте спеціального дослідження, присвяченого репрезентації українців у парламенті Польщі, яке охоплювало б міжвоєнний період, немає й досі.

Як відомо, після розгрому Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) Польща вважалася тимчасовим окупантом Східної Галичини до остаточного вирішення її долі державами Антанти. Незважаючи на це, в 1922 р. польський уряд вирішив провести вибори до сейму і сенату не тільки на етнічній території Польщі, а й на окупованих землях, прагнучи поставити Антанту перед доконаним фактом та переконати світ, що населення цього регіону добровільно визнає його владу.

Дії польського уряду зустріли організований опір основних українських партій Галичини — народно-трудової, радикальної, християнсько-суспільної й соціал-демократичної*. Три перші партії координували свою діяльність через Міжпартійну раду, що підпорядковувалась урядові Західноукраїнської Народної Республіки у вигнанні**. Влітку 1922 р. галицькі партії опинилися перед дилемою: взяти участь у виборах, тобто визнати де-факто польську владу, чи бойкотувати їх, тим самим позбавивши себе можливості використовувати трибуну сейму для парламентської боротьби. Спочатку частина політичних діячів краю схилилася до участі у виборах.

Проте більшістю голосів на засіданні Міжпартійної ради було вирішено підтримати заклик уряду Петрушевича бойкотувати вибори².

10 вересня 1922 р. Українська Національна Рада (найвищий орган ЗУНР) ухвалила відозву «До населення Галицької землі», в якій закликала його бойкотувати виборчу кампанію. В ній, зокрема, зазначалося: «А якби хто спідлів так душею, що не послухав би голосу національної совісті й як виборець або як посольський кандидат взяв участь у польських виборах, то на того має власти гнів його родини, його села чи міста, гнів цілого українського народу. Такий Юда не сміє безкарно оглядати сонце Боже!» Того ж дня львівська газета «Діло» повідомила, що «всі найвищі органи галицько-українського народу», а саме: Українська Національна Рада, Міжпартійна рада, народно-трудова, радикальна, християнсько-суспільна,

соціал-демократична партія та Руський (москвофільський) виконавчий комітет³ вирішили не брати участі у виборах до польського сейму і сенату⁴.

До бойкоту присєдналася й частина Комуністичної партії Східної Галичини. Інша її частина (переважно поляки та євреї) пішла на вибори разом з Комуністичною робітничою партією Польщі, ввійшовши в Спілку пролетаріату міст і сіл (легальна організація, створена комуністами для участі у виборах)⁵.

З українських політичних організацій своїх кандидатів виставила лише нечисленна група прихильників співпраці з польським урядом, які називали себе «хліборобами».

У виборах до сейму (5 листопада 1922 р.) взяли участь лише 38,2 % виборців Східної Галичини, а до сенату (12 листопада) — 35,3 %⁶. (В етнічно польських восводствах голосували від 68 до 87 %). За списки «хліборобів» було подано 81 039 голосів (3,7 % від усіх, хто мав право голосу в Східній Галичині)⁷. Це дало їм змогу провести до сейму п'ятьох послів⁸. Зіставлення цих даних з етнічним складом мешканців краю (від 60 до 70 % українців за різними оцінками) показує, що більшість українського населення не брала участі у виборах.

На Волині, Холмщині, Підляшші й Поліссі бойкот виборів не мав сенсу, оскільки суверенітет Польської держави над цими землями був закріплений Варшавським договором 1920 р. між УНР і Польщею та Ризьким мирним договором 1921 р. між Польщею та радянськими республіками. Тому місцеві українські політичні кола взяли участь у виборах, об'єднавшись з євреями, білорусами, німцями і росіянами в Блок національних меншин (БНМ). На території Волинського, Поліського та східних повітів Люблінського восводства (Влодава, Холм, Томашів і Грубешів) Блок здобув 57,3 % голосів на виборах до сейму й 61,8 % — до сенату⁹. На Волині жоден польський кандидат не пройшов до парламенту. За списком Блоку 20 українців увійшли до сейму та 6 — до сенату, сформувавши в парламенті Український клуб, або Українську парламентарну репрезентацію (УПР). 5 галицьких послів, обраних за «хліборобськими» списками, утворили окремий Український селянський клуб «хліборобів», лояльний до Польської держави.

Таким чином, вибори 1922 р. не виправдали сподівань уряду Польщі. Вони показали, що польська влада у Західній Україні тримається лише завдяки військовій силі. Однак всупереч надіям Є. Петрушевича та його прихильників підсумки виборів не вплинули на позицію держав Антанти, які в березні 1923 р. визнали права Польщі на Східну Галичину. Тому українським партіям довелося пристосовувати свою тактику до нових реалій.

Декларацію Українського клубу виголосив у сеймі 23 січня 1923 р. посол С. Підгірський. Він, зокрема, зазначив: «...Ми, представники Волині, Холмської землі, Підляшшя й Полісся заявляємо з цієї сеймової трибуни перед цілим світом, що метою українського народу є відродження самостійної Української держави. Однак, зважаючи на дійсний стан речей, заявляємо про нашу готовність до співпраці з польським народом та всіма народами, які входять до складу польської Речі Посполитої, на таких умовах: Річ Посполита Польська, як держава національно не єдина, має бути перебудована так, щоб кожний народ, який входить до її складу, особливо такий, що займає окреслену територію, мав повну можливість реалізувати своє право на самовизначення, отже, мав забезпечений повний і вільний розвиток усіх галузей життя»¹⁰.

Спочатку Українська парламентарна репрезентація вірила у можливість співпраці з польською владою. Тодішній прем'єр-міністр Польщі В. Сі-

корський обіцяв голові УПР А. Васильчуку ряд поступок для українців у господарській та культурній сферах, якщо їхні послы визнають польську державність і голосуватимуть за державний бюджет. В лютому 1923 р. Українська парламентарна репрезентація проголосувала за довір'я урядові В. Сікорського. Однак останній не дотримався обіцянок, які давав українцям. Це викликало гострі дискусії на засіданнях Українського клубу щодо тактики УПР, які призвели до відставки голови клубу А. Васильчука — прибічника співпраці з урядом. Новим головою Української парламентарної репрезентації 22 березня було обрано опозиційно настроєного С. Підгірського¹¹.

У травні 1923 р. Український клуб остаточно перейшов в опозицію, проголосувавши проти урядового бюджету. Незабаром у промові С. Підгірського вперше прозвучала вимога територіальної автономії для Західної України¹². Проте сейм ігнорував подібні пропозиції й один за одним ухвалював закони, що обмежували права національних меншин у країні.

В 1923—1927 рр. серед політичних партій Західної України відбулися значні перегрупування, що характеризувалися, з одного боку, поширенням радянофільства, а з другого, — консолідацією національно-демократичного табору. Крім підпільної КПЗУ, на прорадянських позиціях стояли легальні партії: УСДП (до її заборони на початку 1924 р.), Українське соціалістичне об'єднання «Селянський союз» (1924—1926 рр.), Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання «Сельроб» (утворилося в жовтні 1926 р.). З 1923 р. колишній президент ЗУНР Є. Петрушевич також орієнтувався на Радянську Україну, вбачаючи у ній зародок майбутньої самостійної держави, що об'єднає всі українські землі. Навіть в Українському національно-демократичному об'єднанні (УНДО), створеному у липні 1925 р. на базі УНТП, спочатку існувала сильна радянофільська течія. Проте незабаром у ньому перемогла «орієнтація на власні сили». В 1927 р. з УНДО вийшло його ліве крило, утворивши Українську партію праці (УПП), яка підтримувала радянофільську орієнтацію Петрушевича.

Ці перегрупування позначилися і на Українській парламентарній репрезентації, яка розпалася під тиском внутріполітичних розходжень. 23 травня 1923 р. в Українському сеймовому клубі виникла автономна соціалістична фракція, яка стала парламентським представництвом УСДП. 22 лютого 1924 р. 5 з 9-ти членів соцфракції вийшли з УПР і створили окремий клуб Української соціал-демократичної партії. Нарешті, 7 листопада того ж року четверо з них (А. Пашук, Й. Скрипа, Х. Приступа й Я. Войтюк) об'єдналися з двома польськими комуністами в Комуністичну посольську фракцію. Решта членів соціалістичної фракції у листопаді 1924 р. стали ініціаторами створення Українського соціалістичного об'єднання — «Селянського союзу», а з виникненням «Сельробу» ввійшли до його складу. Одночасно відбувалося перегрупування на правому крилі УПР. У липні 1925 р. послы Б. Козубський і С. Хруцький та сенатори О. Карпінський і М. Черкавський увійшли до ЦК щойно створеного Українського національно-демократичного об'єднання. Після цього почалася боротьба між УНДО й «Селянським союзом» — згодом «Сельробом» — за керівництво в УПР, що закінчилася перемогою правих. У вересні 1927 р. сельробівці вийшли з Української парламентарної репрезентації та утворили окремий клуб «Сельробу»¹³.

Український селянський клуб «хліборобів», очолюваний священиком М. Ільківим, викликав загальну зневагу своєю безпринципністю і продажністю. Як згадував пізніше В. Вітос (прем'єр-міністр Польщі в 1923—

1924 рр.), цей клуб «шантажував уряд та партії, домагаючись за свої голоси відповідної плати»¹⁴. Врешті-решт уряд Вітоса вирішив припинити будь-які контакти з групою «хліборобів», як з такою, що «не може будити довіри»¹⁵. Незабаром група Ільківа розпалася.

Під кінець роботи парламенту першого скликання (листопад 1927 р.) представництво українців розподілялося таким чином: Українська парламентарна репрезентація — 10 послів і 5 сенаторів, клуб «Сельробу» — 5 послів та 1 сенатор, «хлібороби» — 2 послі, 4 українці належали до Комуністичної посольської фракції, 4 послі були безпартійні. Цей поділ відображав три орієнтації, які домінували в тогочасному західно-українському суспільстві: на СРСР (комуністи й «Сельроб»), на Польщу («хлібороби» і безпартійні) та на власні сили (УПР)¹⁶.

Нові парламентські вибори були призначені на березень 1928 р. Цього разу практично всі українські партії вирішили взяти в них участь, Уже у листопаді 1927 р. утворився новий Блок національних меншин (БНМ), до якого ввійшли УНДО, білоруські, німецькі та єврейські політичні організації (за винятком сіоністів Східної Галичини). Значно важчим виявилось завдання — об'єднати українські партії. Переговори між УНДО й Українською соціалістичною радикальною партією¹⁷ в листопаді — грудні були зірвані внаслідок неприйнятних умов, висунутих УСРП (Українське національно-демократичне об'єднання мало вийти з БНМ і задалегідь погодити з радикалами список своїх кандидатів)¹⁸.

УСРП пішла на вибори у коаліції з соціал-демократичною групою «Вперед»¹⁹. Окремі списки висунули Українська партія праці (УПП) та Український народний союз (УНС), що виник у 1926 р. як спадкоємець партії «хліборобів». На Волині українці — прихильники маршала Пілсудського — ввійшли до проурядового Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББ) разом з польськими пілсудчиками.

Не було єдності й у комуністичному таборі. Кампанія проти «націоналістичного ухилу» О. Шумського в Радянській Україні призвела до розколу КПЗУ на початку 1928 р. на «меншість», що користувалася підтримкою Москви, та «більшість», або «васильківців» (за псевдонімом лідера КПЗУ Й. Крілика (Васильківа), які виступили з критикою національної політики Сталіна і Кагановича. Розколовся й «Сельроб», від якого відокремилася т. зв. «Сельроб-лівиця». В результаті було висунуто аж чотири виборчі списки від комуністів та їхніх союзників (двох фракцій КПЗУ і двох фракцій «Сельробу»)²⁰.

Всього було зареєстровано 6 загальнодержавних та 20 локальних українських списків²¹. Фактично українським був і «руський» (московільський) список № 20. Список № 13 був мішаним — його кандидатами були польські й українські комуністи.

На виборах до сейму, що відбулися 4 березня 1928 р., українські списки здобули у Східній Галичині 49,7 % голосів, польські — 40,8 %, єврейські — 9,5 %. У всіх виборчих округах, за винятком Львова та стічно мішаного округу № 48 (повіти Перемишль, Доброміль, Сянок, Бжозув і Кросно), українські партії одержали більше половини голосів. На Волині за останні голосували 50,5 % виборців (з них майже половина — за «Сельроб»), за польські партії й польсько-український список Безпартійного блоку співпраці з урядом — 43 %, за єврейські списки — 1,5 %²².

Розподіл голосів виборців-українців між основними політичними партіями виглядав так (разом з анульованими голосами): УНДО (у складі БНМ) — близько 600 тис. голосів, Блок Української соціалістичної

радикальної партії та соціал-демократів — 268 677, «Сельроб» — 216 987, «Сельроб-лівиця» — 160 145, КПЗУ («меншість») — 10 192, КПЗУ — «васильківці» (тільки у Львові) — 106, Українська партія праці — 44 919, УНС — 8887, Блок москвофілів і «старорусинів»²³ — 94 953²⁴.

Таким чином, вибори 1928 р. продемонстрували перевагу самостійницьких партій у західноукраїнському суспільстві. Водночас вони засвідчили чималий вплив на маси комуністів й їх союзників. Об'єднавшись, комуністичний табір міг би становити другу політичну силу після УНДО. До сейму було обрано 46 українців, до сенату — 11. Це було найчисленніше українське представництво в історії польського парламенту. Воно могло б бути значно більшим, якби не було розпорошення сил між дрібними списками у кожному окрузі. Відіграли свою роль і репресії та зловживання з боку влади (анулювання українських списків у кількох округах, масові арешти напередодні виборів тощо).

Після невдалих спроб УНДО створити спільну репрезентацію в сеймі виникло кілька клубів: Український клуб (остаточно оформився в листопаді 1928 р.) — 26 послів, з них — 23 члени УНДО; Клуб Української соціалістично-радикальної парламентарної репрезентації — 8 послів; Клуб «Сельробу» — 4 послі. Крім того, 2 послі належали до «Сельроб-лівиці», 1 — до УПП. 5 українців увійшли до клубу Безпартійного блоку співпраці з урядом (ББ). У сенаті 9 членів УНДО, 1 соціаліст-радикал і 2 білоруси сформували спільний клуб. За його межами залишився лише представник «Сельробу»²⁵.

Для характеристики політичного обличчя клубів наведемо уривки з їхніх перших програмних декларацій. 29 березня 1928 р. у сеймі виступив голова УНДО та Українського клубу Д. Левицький. Він, зокрема, сказав: «Найвищим, святим і непорушним ідеалом нашим є незалежна й соборна Українська національна держава на всій українській території. Тому-то всі міжнародні акти, якими споконвічні частини української землі — Східна Галичина разом з Лемківщиною, землі Холмщини, Волині, Підляшшя та Полісся — визнані за Польщею, а саме: мирний договір у Ризі від 18 березня 1921 р. і рішення конференції амбасадорів²⁶ у Парижі від 14 березня 1923 р., як акти, що насилують право українського народу на самовизначення, вважаємо де-юре неправосильними»²⁷.

Представник УСРП Д. Ладика 30 березня заявив, що його партія боротиметься з будь-яким польським урядом, поки він не визнає права українського народу на самовизначення. «Український працюючий народ, — зазначив він, — прагнучи до повної рівноправності з іншими націями цивілізованого культурного світу, буде невпинно боротися за цілковите усунення панування над ним колоніальних центрів — шляхетсько-буржуазних Бухареста, Праги й Варшави та державно-капіталістичної Москви — і за створення соборної самостійної ні від кого незалежної Української Соціалістичної Республіки»²⁸.

Декларації «Сельробу» й «Сельроб-лівиці», виголошені в сеймі 31 березня, різко критикували польський уряд, таврували «українську контрреволюцію» (УНДО) та «соціал-угодовців» (УСРП) як «зрадників класових і національних інтересів українського працюючого народу». Але, якщо у виступі голови клубу «Сельробу» М. Чучмая проголошувалась ідея об'єднання українського народу «в єдиній соціалістичній республіці», то у промові представника «Сельроб-лівиці» К. Вальницького підкреслювалася необхідність класової солідарності з польськими робітниками²⁹.

30 травня слово взяв український депутат з Клубу ББ Є. Богуславський,

який заявив: «Ми не зрікаємося наших ідеалів, але визнаємо сувору дійсність, і та дійсність вимагає від нас, щоб ми були лояльними громадянами Польської держави й спільно з польським народом будували той дім, де нам судилося жити»³⁰.

Таким чином, у сеймі 1928—1930 рр. бачимо ті ж самі орієнтації, що були і в попередньому сеймі: пропольську, прорадянську та самостійницьку.

Після додаткових виборів до сейму і сенату на Волині у травні й липні 1930 р. українське парламентське представництво зросло до 50 послів і 14 сенаторів³¹. Але новообрані парламентарі навіть не встигли прийняти посольську присягу. Сейм, обраний 1928 р., виявився недостатньо слухняним. Тому маршал Пілсудський вирішив розпустити його достроково, у серпні 1930 р.

Одночасно з призначенням нових виборів уряд Польщі розпочав наступ на опозицію. Особливо жорстоких репресій зазнали українці. Під приводом боротьби проти «саботажницької» діяльності Української військової організації (УВО) польські війська й поліція у вересні — листопаді 1930 р. провели в селах Галичини жорстокі погроми мирного населення, які ввійшли в історію під назвою «пацифікації». Ймовірно, що однією з причин цієї акції було прагнення перешкодити передвиборній кампанії українських партій. Траплялися випадки, коли селян погрозами змушували голосувати за польські списки.

Надзвичайно важкі обставини, за яких відбувалася передвиборна боротьба, змусили українські партії вперше з 1922 р. (і востаннє) об'єднати свої зусилля. Утворився виборчий блок УНДО, Української соціалістичної радикальної партії та УСДП³², до якого приєдналися також Білоруська християнська демократія й Білоруський селянський союз³³.

Навіть ОУН спочатку мала намір взяти участь у виборах. У провіді українських націоналістів виник план, щоб деякі провідні члени УВО та ОУН висунули свої кандидатури на послів і на першому ж засіданні сейму, оголосивши декларацію протесту проти польської окупації, демонстративно залишили парламент. Оскільки підпільна Організація українських націоналістів не могла відкрито взяти участь у виборах, керівникові УВО на західноукраїнських землях Ю. Головінському було доручено провести переговори з ЦК УНДО про включення оунівців до виборчого списку цієї партії. Однак після першої ж зустрічі з керівниками Українського національно-демократичного об'єднання Головінського було заарештовано й при спробі втекти вбито. Ідея участі у виборах зустріла опір з боку низових організацій УВО та ОУН. Тому від неї довелося відмовитись³⁴.

Поліція звинуватила легальні українські партії у зв'язках з підпіллям і провела серед них масові арешти. В ув'язненні опинилися 30 колишніх послів (19 — з УНДО, 6 — з УСРП, 3 — із «Сельробу», 1 — із «Сельсоюзу» й 1 — з УПП)³⁵. Серед арештованих були голова УНДО Д. Левицький, редактор «Діла» В. Мудрий та ін. Напередодні виборів блок українських партій лишився без політичного проводу.

Репресії не могли не позначитися на підсумках виборів. Список № 11 «Український і білоруський виборчий блок» на виборах до сейму 16 листопада 1930 р. одержав у Східній Галичині 30,8% голосів, на Волині — 12,6 %³⁶. Це був єдиний український загальнодержавний список, оскільки список «Сельробу-єдності» був анульований владою. Радянофільські організації — «Сельроб-єдність», «Сельроб» та УПП — змогли виставити лише локальні списки, які зібрали по кілька тисяч голосів.

Поразка прокомуністичних сил пояснювалася не тільки репресіями

поліції. Події з УСРР (масові репресії, процес «Спілки визволення України», примусова колективізація) викликали занепад радянофільства і розчарування тих західноукраїнських діячів, які перебували на позиціях своєрідного націонал-комунізму. Колишній посол сейму й лідер «Сельробу» М. Чучмай під час виборів 1930 р. намагався встановити контакт з ЦК УНДО, а згодом примкнув до пропольського Волинського українського об'єднання. Інший колишній посол і член ЦК КПЗУ С. Волинець увійшов до націоналістичного Фронтів національної єдності³⁷, а в роки другої світової війни брав участь у створенні дивізії «СС-Галичина»³⁸. Ті ж комуністи, які залишилися вірними своїм ідеалам і виїхали до Радянської України, нерідко гинули в сталінських таборах. Така доля спіткала, зокрема, колишнього голову Комуністичної посольської фракції Я. Войтюка й колишнього голову клубу «Сельробу-єдності» у сеймі К. Вальницького³⁹. Після 1930 р. західноукраїнська радянофільська лівиця вже не брала участі в парламентській діяльності.

За списком № 11 до сейму пройшли 17 членів УНДО і 3 члени Української соціалістичної радикальної партії, до сенату — 3 члени УНДО та 1 радикал. За списком № 1 ББ посольські мандати одержали 6 українців з Волині й 2 галицькі «старорусини», а 2 волинські українці стали сенаторами⁴⁰.

Після виборів український блок відразу ж розпався. У парламенті окремо діяли Український клуб (УНДО), який виступав також під назвою «Українська парламентарна репрезентація» (УПР), і Клуб українських соціалістів-радикалів (УСР). До звільнення з в'язниці Д. Левицького (липень 1931 р.) представництво УНДО очолював сенатор А. Горбачевський. На чолі Клубу УСР стояв сенатор І. Макух. Волинські посли й сенатори створили Українську парламентарну репрезентацію Волині в складі Безпартійного блоку співпраці з урядом, яка протистояла Українській парламентарній репрезентації (УПР)⁴¹.

Українські посли й сенатори розпочали свою діяльність у новому парламенті з протестів проти «пацифікації». Представник Українського клубу С. Баран навів у сеймі численні факти, що викривали антизаконний характер цієї акції, запропонував створити для розслідування справи комісію з представників посольських груп, покарати винних і відшкодувати збитки потерпілим. Однак сейм не тільки відхилив пропозицію українських послів, а й визнав дії державних органів «обгрунтованими і необхідними»⁴².

Частина керівництва УНДО, вважаючи, що польсько-українська конфронтація веде в безвихідь, почала шукати компромісу з владою. За рішенням деяких керівників УНДО у «Ділі» з'явився цикл редакційних статей про завдання нової Української парламентарної репрезентації, автором яких був І. Кедрін-Рудницький. Ключовою була його стаття «Засадничі речі», в якій, зокрема, зазначалося: «...Актуальною є справа української державності над Дніпром. Тому Українська парламентарна репрезентація, як виразник всеукраїнської національно-політичної думки, мусить своїми виступами допомагати актуалізації визвольницьких змагань наших братів за Збручем. Що ж торкається галицько-волинських земель, то українське населення цих земель мусить кріпшати культурно й економічно, щоб своїми інтелектуальними силами, а коли треба буде, то й кадрами своїх ідейних борців, наслідуючи світлий приклад січових стрільців, допомагати будівництву української державності над Дніпром. Які будуть західні границі будучої Української держави, це питання не сьогоднішнього дня.

Воно буде вирішене поміж будучим українським урядом, який засідатиме у Кисві, та Польщею...»⁴³.

Таким чином, пропонувалося тимчасово відмовитися від боротьби проти польського панування в Західній Україні й зосередити головну увагу на визвольних змаганнях на Наддніпрянщині. На такій платформі помірковане крило УНДО сподівалося домогтися порозуміння з польським урядом.

Статті Кедріна викликали різку критику з боку багатьох членів Українського національно-демократичного об'єднання. На засіданні ЦК УНДО 31 січня — 1 лютого 1931 р. дехто навіть пропонував віддати автора під партійний суд⁴⁴. Керівництво Українського національно-демократичного об'єднання відмежувалося від концепції Кедріна, але фактично вона стала платформою для переговорів між УНДО і польським урядом.

Однак переговори, які відбулися 25 лютого 1931 р., закінчилися безрезультатно. Надто ще свіжою була пам'ять про «пацифікацію», надто гострими були польсько-українські суперечності.

У той час як галицькі парламентарі залишалися в опозиції, Українська парламентарна репрезентація Волині беззастережно підтримувала польський уряд. 29 червня 1931 р. за активною участю послів ББ відбувся установчий конгрес Волинського українського об'єднання (ВУО), головою якого став посол П. Певний — редактор газети «Українська нива». Декларація ВУО проголошувала вірність ідеалам маршала Пілсудського. Цих заasad волинські послі і сенатори дотримувалися протягом усієї роботи сейму 3-го скликання. 11 лютого 1935 р., виголосивши з сеймової трибуни чергову похвалу Пілсудському, посол С. Скрипник заявив: «...Щасливі й горді ми, що на нас випав уділ спільної праці над зміцненням великодержавності Польщі, бо лише великодержавна Польща наблизить український народ до здійснення його ідеалу»⁴⁵.

До середини 1930-х рр. керівництво УНДО дійшло висновку про безперспективність дальшої опозиції. На зміну його політики вплинуло кілька факторів: по-перше, поступова ліквідація демократичного парламентарного устрою в Польщі, яка зводила нанівець можливість ефективної легальної опозиції; по-друге, антиукраїнський терор у Радянському Союзі (особливо голодомор 1933 р.), який поховав надії на еволюцію УСРР у напрямі національної державності; по-третє, тиск з боку українського кооперативного руху, з яким було тісно пов'язане УНДО та який потребував політичної стабільності для своєї господарської діяльності.

Нові концепції знайшли відображення в промові Д. Левицького у сеймі 5 лютого 1935 р., в якій голова УНДО дав зрозуміти, що його партія готова припинити боротьбу з польською владою, якщо вона погодиться на створення у Західній Україні бази для визвольних змагань на Наддніпрянщині⁴⁶. Остаточо УНДО дозріло до компромісу з урядом після «конституційного перевороту» в березні — квітні 1935 р. Нова конституція різко обмежила права сейму, який скорочувався з 444 до 208 послів, а положення про вибори (ординація) дало можливість правлячим колам відсіювати небажаних кандидатів у послі на окружних передвиборних зборах. Президент одержав право призначати третину сенаторів, решта їх обиралася колегіями виборців, що складалася із «заслужених» громадян (кавалерів польських орденів, випускників вищих навчальних закладів, представників органів самоврядування). За цих умов опозиційні партії не мали шансів сформувати скільки-небудь значне парламентське представництво. А розлучатися з польськими мандатами лідери УНДО не хотіли.

Усі опозиційні партії Польщі, у тому числі й українські соціалісти-

радикали та соціал-демократи, бойкотували парламентські вибори 1935 р. на знак протесту проти антидемократичної виборчої ординації. Лише УНДО, Українська народна обнова (УНО)⁴⁷ і Волинське українське об'єднання взяли участь у виборах спільно з Безпартійним блоком співпраці з урядом. Ці партії уклали угоду з ББ, яка полягала в тому, щоб у кожному виборчому окрузі Східної Галичини й Волині обрати одного українця та одного поляка. Всі українські кандидатури були погоджені з польським урядом. Виборча угода викликала критику не лише з боку інших українських партій, але і в самому УНДО. Проти участі у виборах виступила член ЦК, колишній посол М. Рудницька разом з очолюваним нею Союзом українців. Проте більшість ЦК угоду схвалила.

У виборах до сейму, що відбулися 8 вересня 1935 р., взяли участь лише 48,5 % виборців Східної Галичини. УНДО одержало 13 сеймових мандатів, УНО — 1. До сенату було обрано 3-х галицьких українців, зокрема 2-х членів УНДО й 1-го члена Української народної обнови, та ще двох сенаторів від УНДО призначив президент Польщі. На Волині голосували 65,6 % виборців. ВУО одержало 5 місць у сеймі й одне — в сенаті. Галицькі послі і сенатори сформували нову Українську парламентарну репрезентацію (УПР), волинські — Українську парламентарну репрезентацію Волині (УПР Волині)⁴⁸.

На засіданні ЦК УНДО 12 жовтня 1935 р. було остаточно закріплено курс на «нормалізацію» польсько-українських стосунків. Д. Левицький, який критично ставився до виборчої угоди, вважаючи, що партія пішла на великі поступки, подав у відставку. Новим головою партії обрано прибічника «нормалізації» В. Мудрого, який одночасно став головою Української парламентарної репрезентації. ЦК виключив з партії за «противиборчу акцію» своїх членів М. Рудницьку та О. Федак-Шепарович, а також кількох повітових діячів⁴⁹.

Зближення УНДО з правлячими колами продовжувалося і в новому сеймі. Українська парламентарна репрезентація уперше з 1923 р. голосувала за урядовий бюджет, за надання президентові І. Мосціцькому надзвичайних повноважень у господарських та фінансових справах, навіть пішла на створення спільної з поляками територіальної групи послів і сенаторів південно-східних воєводств⁵⁰. Виступаючи на бюджетній комісії, посол В. Целевич підтримував збільшення військового бюджету, вважаючи, що з огляду на комуністичну загрозу сильна польська армія «є в життєвому інтересі українського народу»⁵¹.

У свою чергу польський уряд зробив кілька кроків назустріч українським домаганням. В. Мудрий був обраний одним з п'яти віце-маршалів сейму. Вийшла на волю більшість в'язнів-українців з концтабору в Березі-Картузській. Деякі українські економічні інституції й кооперативи одержали державні кредити. Однак ці поступки були мізерними. У цілому політика дискримінації українців продовжувалася. Українські партії від КПЗУ до ОУН засудили «нормалізацію» і гостро критикували УНДО за угодовство.

В самому Українському національно-державному об'єднанні виникла опозиція проти політики ЦК, яка гуртувалася навколо газети «Діло». Вже у 1936 р. стало зрозуміло, що політика «нормалізації» не принесла очікуваних результатів.

Наприкінці року УПР надіслала урядові доповідну записку під назвою «Криза нормалізації польсько-українських відносин», в якій на підставі численних фактів доводила, що польська влада не змінила свого ставлення до українців. Разом з тим УПР висловила переконання, що «нормалізація

польсько-українських стосунків є для обох народів історичною необхідністю, і банкрутство цієї політики може мати трагічні наслідки як для Польської держави, так і для українського народу». Крім «максимальної політичної мети» — територіальної автономії його земель у Польській державі, документ називав «найважливіші термінові й пекучі українські постулати»: скасування осадницької колонізації, кредити фінансовим інстанціям, субсидії культурним, освітнім, науковим, господарським та спортивним організаціям, прийняття українців на державну службу тощо⁵². Проте уряд стояв на своїх попередніх позиціях щодо цих домагань.

У з'їзд УНДО в січні 1938 р. змушений був констатувати, що після 1935 р. «настала не нормалізація життя на наших землях і недопущення українського чинника до впливу на державу на ґрунті її законів, устрою, внутрішньої і закордонної політики, отже, не політична колаборація обох народів для вищих цілей, лиш навпаки — повне відсунення українського народу від цього впливу і навіть від впливу на власне зорганізоване життя на власній території»⁵³. В лютому 1938 р. УПР утрималася від голосування за державний бюджет⁵⁴.

У вересні 1938 р. президент Мосціцький несподівано розпустив парламент і призначив нові вибори на листопад. Усі опозиційні партії, в тому числі УСРП й УСДП, бойкотували їх. 29 жовтня на засіданні ЦК УНДО лідер внутріпартійної опозиції Д. Левицький запропонував не оголошувати кандидатур від об'єднання. Але більшістю голосів пройшла пропозиція езекутиви⁵⁵ про участь у виборах⁵⁶. Опозиціонери — редактор «Діла» І. Кедрін-Рудницький, колишній посол В. Кузьмович і колишній сенатор Ю. Павликовський — відмовилися балотуватися до парламенту, протестуючи проти узгодження кандидатур УНДО з польськими властями, які особливо «застереглися» проти Д. Левицького і М. Рудницької⁵⁷.

Блок УНДО — УНО і Волинське українське об'єднання пішли до виборів разом з проурядовим Табором національного об'єднання (OZN), який виник замість розпущеного Безпартійного блоку співпраці з урядом. Завдяки виборчій угоді було збережено статус-кво з 1935 р.: кількісне представництво українських партій у сеймі і сенаті залишилося незмінним. Але змінилися настрої українських послів, розчарованих у «нормалізації». Це продемонструвала вже перша промова в сеймі голови УПР В. Мудрого, яка відрізнялася від попередніх гострою критикою урядової політики⁵⁸.

Створення у той час автономної Карпатської України пробудило в західноукраїнському суспільстві нові надії. Під впливом державотворчих процесів, що відбувалися у Закарпатті, УПР 9 грудня 1938 р. внесла на розгляд сейму «Проект конституційного закону Галицько-Волинської землі», що передбачав надання територіальної автономії західноукраїнським землям у межах Станіславського, Тернопільського, Волинського, більшої частини Львівського й Поліського, окремих повітів і гмін Люблінського, Білостоцького та Краківського воєводств. Пропонувалося створення автономного уряду і сейму Галицько-Волинської землі, територіальних збройних сил, рівноправність польської й української мов у державних установах. Проте маршал сейму навіть не прийняв законопроект до розгляду. Це остаточно переконало українських парламентарів у марності дальших спроб порозуміння з правлячими колами Польщі⁵⁹.

24 лютого 1939 р. під час дебатів по бюджету В. Мудрий заявив, що УПР не буде голосувати за нього. Аналогічну заяву в сенаті зробив і сенатор М. Творидло. Це означало, що УНДО знову перейшло в опозицію, хоч переговори з урядом продовжувалися й після цього⁶⁰.

Польська урядова політика на північно-західних українських землях, зокрема кампанія руйнування православних церков і передачі їх католикам, спричинила зростання опозиційних настроїв навіть у завжди слухняному ВУО. Волинські послы С. Скрипник і В. Онуфрійчук у своїх виступах фактично солідаризувалися з УНДО, а Скрипник навіть поставив свій підпис під законопроектом про надання територіальної автономії. За це обох послів було виключено з Української парламентарної репрезентації Волині й з ВУО⁶¹.

Спроби УПР перевести деструктивний польсько-український конфлікт у русло конструктивної співпраці не мали і не могли мати успіху в умовах авторитарного режиму підсудчиків. Провал політики «нормалізації» призвів до занепаду впливу УНДО й інших легальних партій серед мас і до зростання популярності ОУН напередодні другої світової війни.

Востаннє українські послы виступали у сеймі 2 вересня 1939 р., на другий день після нападу гітлерівської Німеччини на Польщу. С. Скрипник та В. Мудрий запевнили, що українці разом з польським народом стануть проти спільної небезпеки. «Тепер не час на взаємні політичні спори,— заявив голова УПР.— Разом з усім громадянством українці виконають обов'язок і принесуть усі жертви для оборони держави»⁶².

Дальша доля українських послів і senatorів склалася по-різному. Після зайняття Західної України Червоною армією у вересні 1939 р. були заарештовані Д. Левицький, В. Целевич, В. Кузьмович, О. Луцький, Д. Великанович, Г. Тершаківець, І. Тарнавський, С. Жук, І. Блажкевич, О. Когут, М. Кузьмин, В. Бараник, І. Левчанівська. Усі вони зникли в сталінських таборах, на засланні. Д. Паліїв став одним з організаторів дивізії «СС-Галичина» і загинув у Бродівському «котлі». Убиті польськими підпільниками під час війни П. Васильчук та І. Пастернак. Розстріляний у 1945 р. С. Підгірський, С. Баран, В. Мудрий, М. Рудницька, І. Макух і ряд інших опинилися в еміграції. До 90-х років дожив лише С. Скрипник, який став митрополитом, а згодом — патріархом УАПЦ під ім'ям Мстислава⁶³.

Досвід боротьби українських партій у сеймі й сенаті Польщі показав неможливість вирішити проблему Західної України парламентським шляхом у той період. Розчарування в парламентаризмі, з одного боку, крах радянської ілюзії, з другого,— штовхали частину українців, особливо молодь, до пошуку третього шляху, яким стала ідеологія і практика ОУН. Однак парламентська діяльність відіграла важливу роль у пропаганді ідей державної самостійності й соборності України, в протистоянні політиці асиміляції українців, у збереженні традицій багатопартійної демократії у суспільстві.

¹ F e l l i n a k i M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej // Sprawy narodowościowe.— 1931.— № 6.— S. 566—600; P a p i e r z y Ń s k a - T u r e k M. Ewolucja ideowo-polityczna ukraińskiej grupy poselskiej w sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922—1927 // Z pola walki.— 1975.— № 1.— S. 29—56; P a p i e r z y Ń s k a - T u r e k M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej 1922—1926.— Kraków, 1979; B l e r n a s e k T. Działalność parlamentarna Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy w latach 1924—1927.— Zielona Góra, 1983; T o r z e c k i R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923—1929.— Kraków, 1989.— S. 66—79, 181—203.

* Українська народно-трудова партія (УНТП) утворилася в 1899 р. під назвою «національно-демократична», змінила назву у 1919 р., була правлячою партією в ЗУНР. Українська радикальна партія (УРП) виникла у 1890 р., за ідеологією близька до народницького соціалізму, виступала від імені «українського працюючого народу», насамперед, селянства. Українська християнсько-суспільна партія (УХСП) створена в 1897 р. Це — партія консервативного напрямку, пов'язана з греко-католицьким духовенством. Українська соціал-демо-

кратична партія (УСДП) виникла у 1899 р. внаслідок розколу радикалів, на початку 1920-х рр. зблизилася з Комуністичним рухом.

** Еміграційний уряд Є. Петрушевича перебував у Відні до березня 1923 р., домагаючись від країн Антанти визнання державної самостійності Східної Галичини.

² М а к у х І. На народній службі.— Детройт, 1958.— С. 279.

³ «Москвофіли» — суспільно-політична течія на західноукраїнських землях, яка не визнавала існування української нації, вважаючи її частиною єдиного російського (руського) народу.

⁴ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали // Су-часність.— 1983.— Т. 2.— С. 29—35.

⁵ Докладніше про тактичні розходження в КПСГ щодо виборів див.: В і е г н а с е к Т. Spór o taktykę: Komunistyczna Partja Galicji Wschodniej wobec wyborów do Sejmu i Senatu w listopadzie 1922 roku. — Zielona Góra, 1985.

⁶ Підраховано за: R z e r e s s y T. W. Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1922—1927.— Poznań, 1923.— S. 298—325, 404—415. (Розрахунки зроблено по території Львівського, Станіславського й Тернопільського воєводств, за винятком етнічно польських західних повітів Львівського воєводства).

⁷ Ibid.— S. 475—477, 486.

⁸ Депутатів сейму.

⁹ Підраховано за: R z e r e s s y T. W. Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1922—1927.— S. 217—336, 418—445.

¹⁰ Sprawozdania stenograficzne Sejmu. Okres I (далі — SSS.O.I) // 10 posiedzenie z 23.1.1923.— Ж. 65; Українська суспільно-політична думка в 20 столітті.— Т. 2.— С. 45.

¹¹ ЦДІА у Львові, ф. 392, оп. 1, спр. 22, арк. 19—22.

¹² SSS.O.I.— 42 pos. z 2.VI.1923.— Ж. 71.

¹³ Р а р і е р з ь н с к а - Т у р е к М. Ewolucja ideowo-polityczna ukraińskiej grupy poselskiej w sejmie II Rzeczypospolitej w latach 1922—1927.— S. 50—54.

¹⁴ W i t o s W. Moje wspomnienia.— Т. III.— Paryż, 1965.— S. 26.

¹⁵ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zespół Prezydium Rady Ministrów. — Protokoły posiedzeń Komitetu Politycznego Rady Ministrów, protokół nr. 62 z 29.XI.1923 r., kartka 240.

¹⁶ F e l i n s k i M. Klub Ukraiński. // Parlament Rzeczypospolitej Polskiej 1919—1927.— Warszawa, 1928.— S. 330.

¹⁷ Виникла в 1926 р. внаслідок об'єднання галицьких радикалів з волинськими есерами.

¹⁸ Хто винен? Чому немає українського блоку? — Львів, 1928.

¹⁹ Праве крило колишньої УСДП, що гуртувалося навколо газети «Вперед».

²⁰ R a d z i e j o w s k i J. Komunistyczna Partja Zachodniej Ukrainy: Wzłowe problemy ideologiczne.— Krakow, 1976.— S. 207—213.

²¹ F e l i n s k i M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych Polski Odrodzonej.— S. 581.

²² Підраховано за: Sprawy narodowosciowe.— 1928. № 1.— S. 58, уточнено за: R a d z i e j o w s k i J. Komunistyczna Partja Zachodniej Ukrainy: Wzłowe problemy ideologiczne.— Krakow, 1976.— Tablica między s. 224 a 225 (до українських списків віднесено «руський» список № 20 і список № 13 (КГЗУ)).

²³ «Старорусини» — суспільно-політична течія в Галичині, що обстоювала існування окремого «руського» (а не українського) народу, на відміну від «москвофілів» не вважала його частиною російської нації, була лояльна до Польської держави, чинила опір поширенню української національної самосвідомості серед галичан.

²⁴ R z e r e s s y T. i K. Sejm i Senat 1928—1933.— Poznań, 1928. — S. 229; R a d z i e j o w s k i J. Komunistyczna Partja Zachodniej Ukrainy. — Tablica między s. 224 a 225.

²⁵ F e l i n s k i M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych...— S. 584—585.

²⁶ Послів.

²⁷ SSS.O.II.— 3 pos. z 29.III.1928.— Ж. 11.; Діло.— 1928.— 31 берез.

²⁸ SSS.O.II.— 4 pos. z 30.III.1928.— Ж. 21; Громадський голос.— 1928.— 7 квіт.

²⁹ SSS.O.II.— 5 pos. z 31.III.1928.— Ж. 5; Postępie rewolucyjni w Sejmie (1920—1935): Wybor przemówień, interpelacji i wniosków.— Warszawa, 1961.— S. 341—342.

³⁰ SSS.O.II.— 12 pos. z 30.V.1928.— Ж. 77.

³¹ Sprawy narodowosciowe.— 1930. № 2.— S. 234—235; № 3—4. — S. 379—380; F e l i n s k i M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych...— S. 587.

³² Українська соціал-демократична партія була відновлена в грудні 1928 р. на платформі, якої партія дотримувалася до 1923 р. (до переходу на прокомуністичні позиції). Орієнтувалася на західноєвропейську соціал-демократію, обстоювала самостійність українського робітничого руху.

³³ F e l i n s k i M. Ukraińcy w Izbach Ustawodawczych...— S. 596.

³⁴ Б о й д у н и к О. Як дійшло до створення Організації Українських Націоналістів // Євген Коновалець та його доба.— Мюнхен, 1974.— С. 375—376.

³⁵ К о с о н о ц ь к и й В. Українська парламентарна репрезентація // Українська загальна енциклопедія.— Львів; Станіславів; Коломия (б.р.).— Т. 3.— Стб. 670.

³⁶ F e l i n s k i M. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej.— Warszawa, 1931. — S. 72—73 (Галичина без округу № 47 (Жешув)).

³⁷ Організація створена в 1933 р. колишнім членом УНДО Д. Палієвим, ідейно споріднена з ОУН, але заперечувала її терористичні методи боротьби з польськими властями.

³⁸ Zgon b. posła ukraińskiego // Biuletyn polsko-ukraiński.— 1936. — № 20.— S. 207—208;

- Волинець Степан // Енциклопедія українознавства: Словникова частина.— Т. 1.— Париж; Нью-Йорк, 1956.— С. 303.
- ³⁹ Войтюк Яків Семенович // Борці за возз'єднання: Біографічний довідник.— Львів, 1989.— С. 59; Вальницький Кирило Михайлович // Від Жовтня до Вересня.— Ужгород, 1989.— С. 206—207.
- ⁴⁰ Feliniński M. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej.— S. 75.
- ⁴¹ Косоноцький В. Українська Парляментарна Репрезентація. — Стб. 671; Feliniński M. Ukraińcy w Izbach ustawodawczych...— S. 598—599.
- ⁴² SSS.0.III.— 7 pos. z 26—27.IX.1931.— Ж. 32—46.
- ⁴³ Діло.— 1930.— 28 листоп.
- ⁴⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie. Oddział Rekopisów i Starodruków. Zespół UNDO. Mikrofilm 70047. Kartki 63—66.
- ⁴⁵ SSS.0.III.— 133 pos. z 11.II.1935.— Ж. 65.
- ⁴⁶ Там же.— 128 pos. z 5.II.1935.— Ж. 29—30; Діло.— 1935.— 7 лют.
- ⁴⁷ Виникла в 1930 р. під назвою «Українська католицька народна партія», перейменована у 1932 р. Лідер — єпископ Г. Хомишин.
- ⁴⁸ Діло.— 1935.— 25 верес.; Sprawy narodowościowe.— 1935.— № 5.— S. 453.
- ⁴⁹ Діло.— 1935.— 15 жовт.
- ⁵⁰ Діло.— 1935.— 31 жовт., 8 груд.; Sprawy narodowościowe.— 1935.— S. 620—622.
- ⁵¹ Діло.— 1939.— 19 січ.
- ⁵² Держ. арх. Львів. обл., ф. 1, оп. 51, спр. 491, арк. 3—25.
- ⁵³ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті.— Т. II.— С. 396.
- ⁵⁴ SSS. Kadencja IV.— 75 pos. z 23.II.1938.— Ж. 62—63.
- ⁵⁵ Виконавчого комітету.
- ⁵⁶ Діло.— 1938.— 1 жовт.
- ⁵⁷ К е д р и н І. Життя — події — люди: Спомини і коментарі.— Нью-Йорк, 1976.— С. 186.
- ⁵⁸ SSS. K. V.— 3 pos. z 3.XII.1938.— L. 48—51; Діло.— 1938.— 6 груд.
- ⁵⁹ ЦДІА у Львові, ф. 344, спр. 22, арк. 5—8; Діло.— 1938.— 10, 24 груд.
- ⁶⁰ Діло.— 1939.— 26 лют.; Sprawy narodowościowe.— 1939.— № 1—2.— S. 105—106.
- ⁶¹ Волинське слово.— 1939.— 9, 26 берез.; Sprawy narodowościowe.— 1939.— № 1—2.— S. 110—111.
- ⁶² Діло.— 1939.— 5 верес.
- ⁶³ Краківські вісті.— 1942.— 22 берез.; Енциклопедія українознавства.— Т. 1—10.— Париж; Нью-Йорк, 1956—1989; Т о р з е с к і R. Kwestiaukraińska ...— S. 354—394; К е д р и н І. Життя — події — люди.— С. 164—165, 203.